

Patrijarh Pajsiće (1614—1647) je u takvoj stvarnosti propovijedao filozofiju strpljenja i čekanja. Pokušaju katoličanstva da prodre i u srpski narod on suprotstavlja vraćanje u krilo pravoslavlja, tradiciji i iskrenom služenju crkvi. Umjetnost Mitrofanovića je bila u velikoj mjeri odraz kako patrijarhovih, tako i njegovih ličnih nazora. Srpskom slikarstvu on je obnovio poljuljane estetske norme. Njegove freske i ikone su svojom otmenom i nježnom ljepotom bliže snu nego surovosti vremena u kojem je živio.

Monografijom o Georgiju Mitrofanoviću Zdravko Kajmaković nas je još više približio saznanju da smo, i pored teških uslova, na periferiji evropske civilizacije njegovali svoju umjetnost.

Mr Boris Nilević

Dr Aleksandar Matkovski, KREPOSNIŠTVOTO VO MAKEDONIJA VO VREMENI NA TURSKOTO VLADENJE. — Le servage en Macédoine pendant la domination turque. Izd. Institut za nacionalna istorija. Skopje 1978, str. 411

U izdanju Instituta za nacionalnu istoriju u Skoplju, ovih dana je objavljen rad dra Aleksandra Matkovskog *Kreposništvo vo Makedonija vo vreme na turskoto vladeenje*, koji se sastoji od kratkog uvoda, šest delova, rezimea na francuskom jeziku i registra ličnih i geografskih imena. Obim rada iznosi 407 stranica.

Na početku rada primećuje se da *Uvod* nije formalno izdvojen od teksta prvog dela ovog rada. Inače, iako kratak, *Uvod* upoznaje čitaoca s problematikom koja je predmet autorovog proučavanja pri čemu autor napominje da ne proučava timarsko-spahijски sistem u celini, već se zadržava samo na kmetskim odnosima na relaciji spahija—raja—zemlja.

Prvi deo, pod naslovom *Kreposnite odnosi vo Makedonija neposredno pred i po doađanjeto na Turcите* obuhvata od 6. do 18. stranice. Pozivajući se na autoritativne istoričare koji su proučavali srednji vek, Matkovski zaključuje da je i pre dolaska Turaka u Makedoniju i na Balkanu osnovna masa stanovništva bila vezana za zemlju i nije smela da je napušta. Posle dolaska Turaka na Balkan, oni su, u stvari, nastavili da žive u feudalizmu, prilagođavajući svoj život prilikama. Dalje se govori o turskom feudalizmu, koji se karakteriše timarsko-spahijskim sistemom, u kojem su, za razliku od klasične feudalne hijerarhije, sve spahije zavisile od sultana, pri čemu je u njegovu klasu bio uključen i veliki deo stare balkanske feudalne klase. Do kraja XVI veka, nastavlja autor, definitivno je bio uveden timarsko-spahijski sistem, a stanovništvo postalo raja u Makedoniji, i već je od narednog veka započeo obratni proces — bežanje raje sa feudalnih poseda i rušenje kmetskih odnosa.

U drugom delu rada data su objašnjenja suštine termina raja i beraja (str. 19—98). Osvrćući se na dosadašnja dostignuća istoriografije u objašnjenju suštine ovih termina, autor iznosi svoje stavove o njima. Prema njegovom

mišljenju, termin raja označava kmata, odnosno lice vezano za spahiju i za zemlju, nezavisno od profesije, od verske i narodnosne pripadnosti, i nezavisno od visine poreza koje je plaćalo, odnosno označava lice koje je bilo registrovano u popisnim defterima s ovim statusom. U zavisnosti od poseda i gospodara kojima je pripadala, raja je mogla biti timarska, raja zemeta i raja hasa, a najčešće je bio upotrebljavan termin spahijska raja.

Dalje, nastavlja autor, status raje imalo je i stanovništvo sa specijalnim zaduženjima, u koje su ubrajani vojnuci, dogandžije, čuredžije, jagdžije, derbendžije, martolozi, iako su oni zbog svojih zaduženja imali olakšice u plaćanju dažbina, te su od nekih autora smatrani privilegovanim. Konstatujući da je jedan deo stanovništva (slobodnjaci, bezemljaši, hajmani, došljaci, levendi, gurbet-tajfe i dr.) u vreme popisa izbegavao da bude registrovan u popisnim ili drugim finansijskim defterima, autor tvrdi da je taj deo, iako nije figurirao u defterima i nije bio »zakrepošćen«, imao status raje, i da su specijalna lica (zakupci) s pratnjom išla iz sela u selo da takvima licima naplate porez. Status raje imao je i onaj deo stanovništva, koji je zbog svog načina života teško mogao da bude vezan za zemlju, kao, na primer, Vlastočari, koji su bili oslobođeni poreza koji su plaćali zavisni seljaci, ali su plaćali filuriju i imali su druga vojna zaduženja. I Romi, Juruci i skitnice, takođe su imali status raje — zaključuje autor. Dalje je objašnjena suština gradske raje, odnosno lica koja su živela u gradu i koja su se bavila zanatstvom i trgovinom, ali su bila registrovana u popisnim defterima i smatrana su se kmetskim sve do zakonom određenog roka kada im je prestajao status raje i kada su prelazila u beraju (šeherli).

Krajem XVIII veka, a naročito pre Tanzimata, kada su kmetski odnosi bili ne samo prevaziđeni nego su predstavljali anahronizam, termin raja izgubio je svoj osnovni značaj »kreposnika«, zaključuje dalje autor, i on se odnosio samo na nemuslimansko stanovništvo, a posle zvaničnog uklidanja kmetstva, pored nemuslimana, odnosio se i na čifčijsku raju i na slobodna lica koja nisu imala čiflik-sahibiju.

Zatim se autor osvrće na dosadašnje objašnjenje suštine termina beraja i iznosi da, prema njegovom mišljenju, ovim terminom označeni stanovnici nisu bili kmetovi. U to stanovništvo su spadala: slobodna lica, odnosno pripadnici feudalne klase, vojničkih redova, klera bez razlike na religiju (ulema, hodže, derviši, episkopi, deo sveštenika i kaludera), zatim deo gradskog stanovništva (trgovci, zanatlije, gradski proletarijat, koji nisu imali status raje), seljaci koji su imali svoje nasleđe (baštinu), zatim deo nomada, Vlaha, Juruka, Roma, razne skitnice, prosjaci i ljudi bez određenog mesta boravka, kao i oni koji su imali berate, tj. beratlige. Termin beraja, zaključuje dalje autor, označavao je razne društvene slojeve, od najsiromašnijih do najbogatijih i od najprivilegovanijih do najeksploatisanijih, bez razlike na religiju, narodnost, davanje dažbina i klasnu pripadnost.

U poslednjim odeljcima označenim podnaslovima drugog dela govori se o prelasku iz raje u beraju i obratno, koji je bio veoma složen, naročito u prvom slučaju. Od sredine XVIII veka ovaj prelaz je bio olakšan time što su posle 10 godina življenja lica sa statusom raje u gradu prelazila u šeherli (gradane). Lica sa statusom beraje koja nisu obavljala savesno svoju dužnost

bila su degradirana u status raje. Pri tome i za prvi i za drugi slučaj autor daje više primera.

Iako u vezi sa značenjem suštine termina raja i beraja autor daje više primera, čini nam se da i dalje ostaju određeni problemi za diskusiju koji u daljim proučavanjima treba da budu osvetljeni.

Treći deo rada nosi naslov *Pričini za beganje na rajata od feudalnite posedi* (str. 99—135). Konstatujući tradicionalnu okrenutost i vezanost makedonskog zemljoradnika za zemlju, autor navodi razloge koji su ga terali da je napusti. Kao osnovni, navedeni su privredni razlozi, u koje su ubrajani spahiski i državni porezi, koji su se povećali naročito u XVII i XVIII veku, zatim crkvene dažbine, dugovi raznim vrstama zelenasha (vakufi, Turci, Jevreji) i razne elementarne nepogode, epidemije i dr., kao i razlozi političkog karaktera, u koje su ubrajani zulumi spahijske, ajane i drugih gradskih prvaka, subaša i vojvoda, zatim ratovi i ustanci (navodeći kao primer velike talase migracije posle austro-turskog rata, Karpošev i Neguški ustana), kao napadi raznih hajduka, haramija, albanskih i dr. begova, krdžalija i dr. Pri tome, autor zaključuje da su bekstva iz privrednih razloga delovala u širim vremenskim i prostornim razmerama, za razliku od političkih, koja su bila povremena i lokalna, i koja su motivisana željom za oslobođenjem od ugnjetavanja i verom da će na drugom mestu naći podnošljivije uslove za život. To je teralo raju da menja mesto svoga življenja, iako kmetsko pravo to nije dozvoljavalo.

U četvrtom delu rada objašnjena su bežanja raje s feudalnih poseda i pravci njenog kretanja (str. 137—233). Ovde su izneti načini preseljavanja, koja su u početku bila individualna, a zatim grupna, odnosno kolektivna, zatim preseljavanja sa i bez pokućstva, preseljavanja iz jedne u drugu kategoriju zemlje i unutar jedne kategorije, što su zbog nedostatka radne snage podržavale one spahije kod kojih se raja doseljavala, o čemu su dati i primjeri. Dalje su navedeni primjeri bežanja raje sa specijalnim zaduženjima (derbendžije, madendžije, vojnuci, sokolari, orizari i dr.).

Govoreći o pravcima preseljavanja raje, autor naglašava da su to najčešće bili gradovi u kojima je bila zagarantovana veća lična i imovinska sigurnost. Kmetovi su preseljavali takođe u čiflikčijska, batandžijska i kurudžijska sela, šume i planine. Odlazili su, isto tako, u hajduke i na kraju u susedne oblasti Makedonije i van granica Osmanskog Carstva. Napuštanje feudalnih poseda od strane raje autor je pravilno okarakterisao kao jedan od oblika antifeudalnog otpora. Kad su ova selenja poprimala šire razmere, državna vlast je preduzimala razne mere za vraćanje izbegle raje. S druge strane, zaključuje autor, masovne migracije govore o dubokoj krizi koju je doživljavao timarsko-spahiski sistem u ovom periodu. Ovde želimo da primetimo da se u naslovu četvrtog, petog i šestog dela, i u nekim podnaslovima dalje u tekstu provlači termin »samovoljno bežanje raje«, iz čega bi se mogao dobiti utisak da su neka preseljavanja bila prisilna, a neka dobrovoljna. Međutim, autor kroz čitav rad nedvosmisleno govori o samoinicijativnom i samovoljnom bežanju raje. U stvari, spahije nisu imale pravo da teraju raju sa zemlje; naprotiv, sprečavale su njeno bežanje, što i autor naglašava.

Dalje autor objašnjava odnos između raje i zemlje i pravo na njeno nasleđivanje, što je bilo regulisano šerijatskim pravom, i čime je bio sank-

cionisan kmetski položaj raje. Zatim je objašnjena uloga popisnih deftera, čiji je zadatak bio da obezbede tačnu evidenciju stanovništva zbog sakupljanja poreza, što je preseljavanjem bilo poremećeno. Dalje su navedene razne ekonomski mere (nametanje duplih poreza »čift bozan«, »dupli ušur«, »resmi duhan« i dr.), koji su imali cilj da otežaju raji napuštanje mesta boravka, a isto tako su navedene razne olakšavajuće mere da bi se raja zadržala na feudalnim posedima.

U poslednjem delu rada govori se o posledicama bežanja raje (str. 333—371), što je bilo negativno po postojeći timarsko-spahijски sistemu, i što je dovelo do promena u zemljiskim odnosima, do naseljavanja makedonskih gradova hrišćanskim stanovništvom iz okolnih sela, poznatog kao »makedoniziranje gradova«, a to je doprinelo buđenju i makedonske narodnosti, samosvijesti i dr., tako da je zvanično ukidanje kmetstva, u stvari, značilo sankcionisanje položaja koji je nastao u XVIII veku.

Na kraju, od 372—379. stranice sledi rezime na francuskom jeziku, zatim kratice i registar ličnih i geografskih imena i drugih pojmova.

Tako tekst prate kratki zaključci posle svakog pododeljka, pada u oči da na kraju teksta nedostaje uobičajeni zaključak ili rezime. Isto tako, nedostaje rečnik mnogih reči turskog, arapskog i persijskog porekla, iako su one objašnjene u tekstu. Na kraju, radi veće preciznosti, mogli su bili izdvojeni registri ličnih od geografskih imena.

S obzirom na problematiku koja je predmet proučavanja i na činjenicu da su prilikom obrade obilno korišćeni originalni turski dokumenti iz bitoljskih sidžila i muhime defteri, rad *Kreponištvo vo Makedonija vo vreme na turškoto vladeenje* predstavlja značajan doprinos ne samo makedonskoj nego i balkanskoj istoriografiji, a takođe i orijentalistici i islamistici uopšte.

Milka Zdraveva

Galib Šljivo: KLEK I SUTORINA U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA 1815—1878, Filozofski fakultet u Beogradu, Beograd 1977. godine, (183 str.).

Ova knjiga je napisana kao magistarska teza koju je Galib Šljivo 1972. godine odbranio na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Izdao ju je pomenuti fakultet sredstvima Zajednice za usmjereno obrazovanje u Tuzli i školskog centra u Orašju. Tri godine kasnije autor je doktorirao na temu »Omer-paša Lataš u Bosni i Hercegovini 1850—1852. godine«. Knjiga pod naslovom *Omer-paša Lataš u Bosni i Hercegovini 1850—1852.* izašla je u Sarajevu 1977. godine u izdanju »Svjetlosti«. Galib Šljivo sada radi kao profesor istorije na Pedagoškoj akademiji u Banjoj Luci.

Problemi austrijsko-tursko-mletačkih odnosa u XVII i XVIII stoljeću na području zemljouza Kleka i Sutorine koji su spajali bosanski pašaluk s morem obradivani su dosta iscrpno. Nisu, međutim, obradivani problemi u XIX stoljeću. Istoričari koji su obradivali bosanskohercegovačku prošlost